

Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca El Yazması Eserler*

Chaghatay Manuscripts in the National Library of Kazakhstan

Osman KABADAYI¹

Öz

31 Aralık 1910'da Almatı şehrinde kurulan Kazakistan Millî Kütüphanesi 6 Mart 1911 tarihinde açılmıştır. 1937 yılında Rus yazar Aleksandr Puşkin'in adı verilen kütüphane, 9 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Millî Kütüphanesi adını almıştır. Kütüphanenin Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde çeşitli dillerde binden fazla el yazması eser bulunmaktadır. Bu yazmalar arasında dili Çağatay Türkçesi olan el yazmaları da yer almaktadır. Ne var ki kütüphanedeki Çağatayca el yazması eserlerin bir kataloğu bulunmamaktadır. Bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde kayıtlı olan ve tarafımızca tespit edilen 30 adet Çağatayca yazma eserin katalog bilgileri verilecek ve bu eserler kısaca tanıtmaya çalışılacaktır. Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazmalar türlerine göre dini ve tasavvufi eserler, edebî eserler, tarihî eserler ve bilimsel eserler şeklinde tasnif edilebilir. Yazmaların büyük çoğunluğu son dönem Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini taşımaları yönüyle dikkati çekmektedir. Bu çalışmanın Türkistan coğrafyasında Çağatay Türkçesi dönemi eserleriyle ilgili çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Millî Kütüphane, Türk dili, Çağatayca, El yazması

ABSTRACT

The National Library of Kazakhstan was established on December 31, 1910, and opened to the general public on March 6, 1911, in Almaty. Named after the Russian writer Alexander Pushkin in 1937, the library was renamed as the Kazakhstan National Library on December 9, 1991. The rare books and manuscripts department contains over 1,000 manuscripts in various languages. Among these, there are manuscripts written in Chaghatay Turkic. However, there is no catalog of the Chaghatay manuscripts within the library. The catalog information of 30 Chaghatay manuscripts registered in the rare books and manuscripts department of the Kazakhstan National Library is provided in this article, coupled with a brief description of these works. Chaghatay manuscripts can be classified as religious and sufistic works, literary works, historical works, and scientific works according to their types. The majority of manuscripts maintain the linguistic features of the late Chaghatay period. This study intends to guide researchers studying the works of the Chaghatay period in Turkestan.

Keywords: Kazakhstan, National Library, Turkic language, Chaghatay, Manuscript

* Bu makale, Kazakistan Bilimler Akademisi R. B. Süleymenov Şarkiyat Enstitüsü bünyesindeki "Orta Asya'nın Entelektüel Tarihi Bağlamında Türk Rönesansı (X-XVI. Yüzyıllar)" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
 Osman Kabadayı (Dr.),
 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
 Kırşehir, Türkiye
 E-posta: kabadayiosman@yandex.com
 ORCID: 0000-0002-3607-5384

Başvuru/Submitted: 31.08.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
 10.09.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
 13.09.2021
Kabul/Accepted: 14.09.2021
Online Yayın/Published Online: 06.12.2021

Atıf/Citation: Kabadayı, Osman. "Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca El Yazması Eserler" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 131-150.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.988830>

EXTENDED ABSTRACT

The Chaghatay Turkic is a historical period of the Turkic written language. This written language, named after the second son of the Mongol Emperor Genghis Khan, Chaghatay, continued from the 15th to the early 20th century. The most important representative of this written language is Alisher Nava'i. Although controversial within the Turcology literature, terms such as "Chaghatay language" and "Chaghatay" (used for the first time by Ármin Vámbéry) are generally accepted. The term Chaghatay, preferred over "Eastern Turkic," describes the Central Asian written language. In Soviet Turcology, the term "Old Uzbek" was used instead of Chaghatay. However, Alisher Nava'i, named the language he used as "Turkish." Turkish literature researcher Fuat Köprülü classified the periods of Chaghatay as follows: 1) Early Chaghatay [13–14th centuries], 2) Preclassical Chaghatay [first half of the 15th century], 3) Classical Chaghatay [second half of the 15th century], 4) Maintenance of Classical Chaghatay [16th century], and 5) Downfall [17th–19th centuries]. However, Hungarian Turcologist Janos Eckmann, divided Chaghatay into three periods: 1) Preclassical period, 2) Classical period, and 3) Postclassical period.

Chaghatay literary works are found in various libraries globally. A number of these works are printed; however, a majority of them are manuscripts. Manuscripts have the feature of preserving the cultural heritage of a document. Manuscripts preserve the primary source documents of many current disciplines, such as history, literature, medicine, and astronomy. They indicate the transformations in the respective language throughout the historical process. The Kazakhstan National Library contains both rare and manuscript documents. The Kazakhstan National Library was established on December 31, 1910, in the city of Almaty. It was formerly named as Verni, and it was opened to the general public on March 6, 1911. The Presidency of the Central Executive Committee of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic named the library the Kazakh Public Library (with a regulation) on March 12, 1931. In 1937, on the 100th anniversary of his death, the library was named after the famous Russian writer Alexander Pushkin. On December 9, 1991, the name of the library was changed to the Kazakhstan National Library. The rare books and manuscripts department of the library consists of more than 30,000 documents and works. There are over 1,000 manuscripts in various languages, such as Russian, Arabic, Persian, Ottoman, and Chaghatay. Copies of the works of authors such as Khoja Akhmet Yassawi and Alisher Nava'i are prevalent. The library contains a vast collection of rare printed works. There are approximately 1,500 Kazakh books published in Arabic letters between 1841 and 1932 in the rare books and manuscripts department. The library also contains the first examples of Kazakh periodicals such as *Kazakh*, *Aykap*, *Sadak*; Russian manuscripts about Kazakhstan; rare works in Russian; rare works in Turkic languages (such as Kyrgyz, Tatar, and Uzbek); and microfilms. A catalog of rare Chaghatay and Ottoman Turkic works was previously prepared by Kabadayı and Shadkam in 2021. The project, "Catalogue of Rare Books in Turkic with Arabic Letters in the National Library of Kazakhstan" was

supported by the Akhmet Yassawi University Eurasia Research Institute. Manuscripts could not be included in this catalog due to objections from the library management. There is no catalog of the Chaghatay manuscripts in the Kazakhstan National Library. Consequently, this article analyzes the Chaghatay manuscripts within the Kazakhstan National Library. The majority of these manuscripts are from the 18th or 19th centuries.

In this article, the catalog information of 30 Chaghatay manuscripts registered in the rare books and manuscripts department of the Kazakhstan National Library is provided. These works will be briefly introduced. Chaghatay manuscripts in the Kazakhstan National Library can be classified as religious and sufistic works, literary works, historical works, and scientific works according to their types. The majority of the manuscripts maintain the linguistic features of the late Chaghatay period. This study intends to guide researchers studying the works of the Chaghatay period in Turkestan.

Giriş

Kültürel mirası geçmişten günümüze taşıma özelliğine sahip olan yazma eserler ait oldukları topluma dair izler taşır. Türk kültür tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan yazma eserler tarih, edebiyat, tıp, gök bilimi gibi günümüzdeki birçok bilim dalının geçmişine ışık tutmanın yanı sıra yazıldığı dilin tarihî süreçte hangi aşamalardan geçtiğini göstermesi bakımından da ciddi bir değer taşımaktadır.

Kazakistan Millî Kütüphanesi, gerek nadir gerekse de yazma eserleri ihtiva eden bir kütüphanedir. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından desteklenen “Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu Projesi” ile kütüphane bünyesindeki Çağatayca ve Osmanlıca nadir (basılı) eserlerin bir kataloğu daha önce hazırlanmıştı.¹ Kütüphane yönetiminin uygun görmemesi nedeniyle bu katalog kitabında yazma eserlere yer verilememişti. Bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazma eserler ele alınmıştır.

Yöntem

Veri toplama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde kayıtlı 30 adet Çağatayca yazmanın kayıt numarası, iç ve dış ölçüleri, eserin adı, müellifi veya müstensihisi, yazmanın tarihi, varak ve satır sayısı, yazıldığı hat türü gibi bilgilere yer verilmiş; yazmanın ilk ve son satırı orijinal hâliyle resim formatında gösterilmiştir.

Kazakistan Millî Kütüphanesi

Kent Meclisi tarafından 31 Aralık 1910 tarihinde eski adı Verni olan Almatı şehrinde kurulan bu kütüphanenin açılışı 6 Mart 1911’de yapılmıştır. Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığının 12 Mart 1931 tarihli “SSCB Devlet Halk Kütüphanelerinin Açılışına İlişkin” Kararnamesi uyarınca, kütüphane yeniden düzenlenerek Kazak Halk Kütüphanesi olarak adlandırılmıştır. 5 Mayıs 1931’de okuyuculara hizmet vermeye başlayan kütüphaneye 1937 yılına gelindiğinde vefatının 100. yıldönümü münasebetiyle meşhur Rus yazar Aleksandr Puşkin’in adı verilmiş, 9 Aralık 1991 tarihinde kütüphanenin adı Kazakistan Millî Kütüphanesi olarak değiştirilmiştir.²

Kütüphanenin Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümü 30 binden fazla belge ve eserden oluşmaktadır. Bunlar arasında Rusça, Arapça, Farsça, Osmanlıca, Çağatayca gibi çeşitli dil ve lehçelerde binden fazla el yazması eser bulunmaktadır. Yazma eserler arasında küfi yazı ile kaleme alınmış 12. yüzyıl ile tarihlendirilen Kuran-ı Kerim, Hoca Ahmet Yesevî ve Süleyman

1 Osman Kabadayı ve Zubaida Shadkam, *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu* (Almatı: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2021).

2 K. T. Qasımjanova, jāne E. İsmailov, *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasının Tarihi (1931-1990) I. Tom*. (Almatı: Öner Baspası, 2011).; Kabadayı ve Shadkam, *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu*, 3.

Bakırganî'nin eserlerinin nüshaları ön plana çıkmaktadır. Kütüphanenin bu bölümü matbu nadir eserler açısından da zengindir. Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde 1841-1932 yılları arasında Arap harfleriyle basılan Kazakça kitapların sayısı 1500, 1926-1940 yılları arasında Latin harfleriyle basılan Kazakça kitapların sayısı ise 3500 civarındadır. Bununla birlikte Kazakistan Millî Kütüphanesi *Kazak*, *Eñbekşi Kazak*, *Leninşil Jas*, *Aykap*, *Sadak* gibi Kazakça süreli yayınların ilk numunelerini, Kazakistan hakkında Rusça el yazmalarını, Rusya'daki devrim öncesi ve sonraki süreli yayınları, Kırgızca, Tatarca, Özbekçe gibi Türk lehçelerine ait nadir eserleri ve mikrofilmleri de bünyesinde barındırmaktadır.³

Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca Yazmalar

Yazma eserlerle ilgili şimdiye kadar herhangi bir katalog çalışması yapılmadığı için Kazakistan Millî Kütüphanesi envanterinde kayıtlı, dili Çağatayca olan el yazması eserlerin tam ve kesin bir sayısını vermek şu an için oldukça güçtür. Buna mukabil kütüphane kayıtlarında tarafımızca 30 adet Çağatayca yazma tespit edilmiştir. Dili Çağatayca olan yazma eserler için bir kataloğu bulunmayan söz konusu kütüphanede yapılacak araştırmalar neticesinde bu sayının artması muhtemeldir.

Kazakistan Millî Kütüphanesinde tespit edilen Çağatayca eserler türlerine göre şu şekilde tasnif edilebilir:

- Edebî eserler (Nevâî Divânı, Saykalî Divânı, Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi gibi)
- Tarihî eserler (Tarih-i Nesebnâme gibi)
- Dinî ve Tasavvufî eserler (Divân-ı Hikmet, Bakırgan Kitabı, Hadisler, Kısasü'l-Enbiya, Umdetü'l-İslâm gibi)
- Bilimsel eserler (Kitâb-ı 'ilm-i Tıp gibi)

Burada katalog bilgileri verilmeye çalışılan yazmaların büyük kısmı 18 veya 19. yüzyıl ile tarihlendirilen son dönem Çağatay Türkçesi dil özellikleri taşıyan eserlerdir. Eser ismine göre alfabetik olarak sıralanan Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazmalar şunlardır:

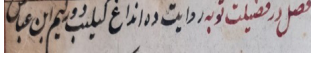
Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 105, Eski Kayıt Numarası: 3544-41)

Dış ölçüleri 25,3 x 15,6 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

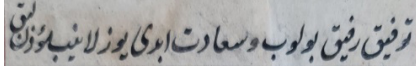
Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın kim tarafından kaleme alındığı veya istinsah edildiği belirtilmemiştir. Nestalik hatla yazılan ve 107 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma, Hicri 1269 tarihlidir.

3 Kazakistan Millî Kütüphanesi hakkında detaylı bilgi için bk. K. T. Qasımjanova jâne E. İsmailov, *Qazaqstan Respublikası Ultıq Kitaphanasınır Tarihi (1931-1990) I. Tom.* (Almatı: Öner Baspası, 2011) ile A. Ş. Altayev jâne B. Ş. Şaymerdenova, *Qazaqstan Respublikası Ultıq Kitaphanasınır Tarihi (1991-2011) II. Tom.* (Almatı: Öner Baspası, 2011).

Başı:

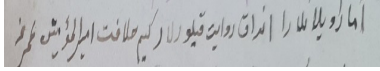
Sonu:

Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 170)

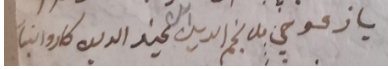
Dış ölçüleri 22 x 17,5 cm. İç ölçüleri 16 x 12 cm.

Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Yazma, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer devrini konu alan hikâyeleri bünyesinde barındırmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan yazma, Molla Necmeddin tarafından 24 Şaban 1888 tarihinde kaleme alınmıştır. Toplam 17 varaktan müteşekkil yazmanın her sayfasında 15 satır yer almaktadır.

Başı:

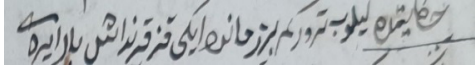
Sonu:

Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 285, Eski Kayıt Numarası: 2537-38)

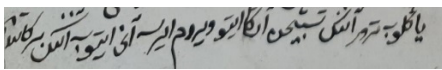
Dış ölçüleri 20 x 15 cm. İç ölçüleri 15 x 9 cm.

Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Eserde dokuz adet dinî içerikli hikâye yer almaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 11 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmanın sonu eksiktir. Bu nedenle kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığı veya istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

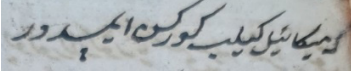
Sonu:

Dinî Manzûme (Kayıt Numarası: 162)

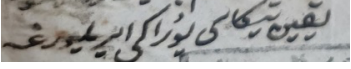
Dış ölçüleri 21 x 13,8 cm. İç ölçüleri 13,5 x 9 cm.

Başı ve sonu eksik olan bu yazmanın tam adı tespit edilememiştir. Ancak içeriğinden dinî konulu manzumeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 76 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından yazıldığı veya istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

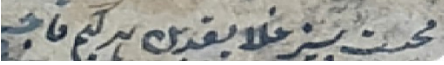
Sonu:

Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 196)

Dış ölçüleri 28 x 18 cm. İç ölçüleri 25,4 x 16,5 cm.

İnce bir kâğıda yazılmış yazmanın sonradan tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bazı varakları mürekkep akması nedeniyle okunamaz durumdadır. Yazmanın ilk bölümünde Hoca Ahmet Yesevi'nin *Divân-ı Hikmet*'i yer almaktadır. Yazmanın orta kısımlarında 8 varaklık Arapça bir eser yer almakta, daha sonra yazma tekrar *Divân-ı Hikmet* ile devam etmektedir. Hikmetler 13 satırdan oluşmaktadır. Son Hikmet 20,5 x 13 cm ölçüsündedir. Nestalik hatla kaleme alınan yazma, toplam 40 varaktan oluşmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Başı:

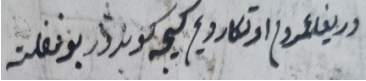
Sonu:

Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 177)

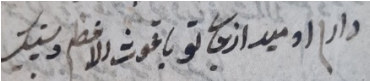
Dış ölçüleri 25 x 15,7 cm. İç ölçüleri 16 x 9 cm.

Eser, Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserinin bir nüshası olmasının yanı sıra Ali Şîr Nevâî, Fuzûlî gibi şairlerin şiirlerini de içeren bir şiir mecmuasıdır. Yazma içerisinde birkaç eser yer almaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 142 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 12 veya 14 satır bulunmaktadır. Yazmanın elden geçirilip tamir edildiği anlaşılmaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

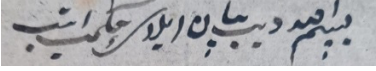
Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 334, Eski Kayıt Numarası: 3999-47)

Dış ölçüleri 26,1 x 15,2 cm. İç ölçüleri 19,5 x 10 cm.

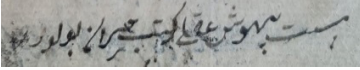
Yazma, Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserinin geç dönem bir nüshasıdır.

Nestalik-şikeste hatla yazılan ve 206 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. Ancak eserin iç kapağına kurşun kalemle 1834 yılında istinsah edilmiş olabileceğine dair bir not düşülmüştür. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Baş:

Sonu:

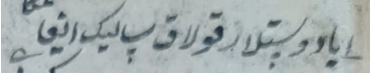

Divân-ı Hikmet ve Bakırgan Kitabı (Kayıt Numarası: 318, Eski Kayıt Numarası: 2343-38)

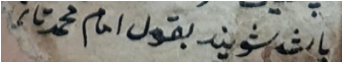
Dış ölçüleri 26,5 x 16,5 cm. İç ölçüleri 21 x 10 cm.

İçerisinde birkaç eseri birden barındıran bu yazma aynı zamanda *Divân-ı Hikmet*'in bir nüshasıdır. Yazmanın ilk bölümü “Hazret-i Sultan el-Ârifinin Hikmeti” adını taşımaktadır. İkinci bölümü ise Hâkim Süleyman Ata'nın *Bakırgan Kitabı*'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla kaleme alınan ve toplam 326 varaktan müteşekkil yazmanın ilk bölümünde 19 satır bulunmaktadır. Diğer kısımlarda satır sayısı değişiklik göstermektedir. Eserin ilk 244 varağında 488 Hikmet yer almaktadır. Yazmanın sonu eksiktir ve yıpranmış vaziyettedir. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir.

Baş:

Sonu:

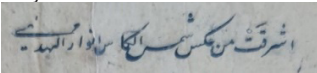

Divân-ı Nevâî (Kayıt Numarası: 126, Eski Kayıt Numarası: 1412-38)

Dış ölçüleri 26,5 x 16 cm. İç ölçüleri 17 x 8,5 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâî Divanı'nın bir nüshasıdır. Oldukça yıpranmış olan bu yazma sonradan tamir edilmiştir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 149 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazma, Hicri 1231 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin kim tarafından istinsah edildiği ise belirtilmemiştir.

Baş:

Sonu:

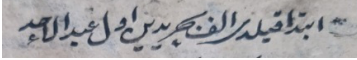

Divân-ı Nevâi (Kayıt Numarası: 28, Eski Kayıt Numarası: 3695-41)

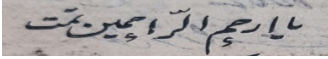
Dış ölçüleri 25,5 x 16,3 cm. İç ölçüleri 18 x 9,5 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâi Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik-şikeste hatla kaleme alınan ve toplam 344 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmada 195. varaktan sonraki bir varak yırtılmıştır. Yazma, Molla Muhammed Kulkarnî tarafından Hicri 1276 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın son sayfasına Arap harfleriyle “*Türkistan’da tabıldı*” [Türkistan’da bulundu] biçiminde bir not yer almaktadır. Yazmanın dış cildinin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Baş:

Sonu:

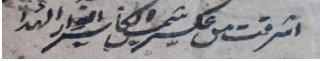

Divân-ı Nevâi (Kayıt Numarası: 129, Eski Kayıt Numarası: 1410-38)

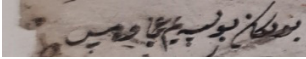
Dış ölçüleri 28,5 x 17 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâi Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 212 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 11 veya 12 satır bulunmaktadır. Oldukça yıpranmış vaziyetteki yazma sonradan tamir edilmiştir. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belirtilmemiştir.

Baş:

Sonu:

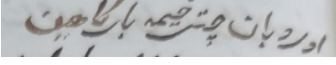

Divân-ı Saykalî (Kayıt Numarası: 15, Eski Kayıt Numarası: 1313-38)

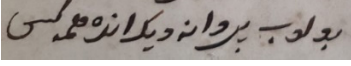
Dış ölçüleri 22 x 17,5 cm. İç ölçüleri 16,5 x 13 cm.

Yazma, Saykalî Divanı'nın bir nüshasıdır. Baş kısımları eksik olan yazma 85. varaktan başlamaktadır. Aynı zamanda orta kısımlarda da eksik sayfaları bulunan yazmanın sonu da eksiktir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 257 varaktan oluşan divanın her sayfasında 14 satır bulunmaktadır. Baş ve sonu eksik olan divanın kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

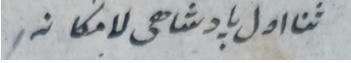

Divân-ı Saykalî (Kayıt Numarası: 284, Eski Kayıt Numarası: 3590-41)

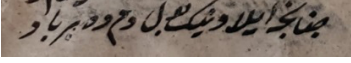
Dış ölçüleri 26,5 x 15,7 cm. İç ölçüleri 20 x 9 cm.

Yazma, Çağatay Türkçesinin son dönem temsilcilerinden Saykalî'nin Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 337 varaktan oluşan yazmanın sonu eksiktir. Her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. Dış kapağı korunmuş olan yazmanın bazı kısımlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

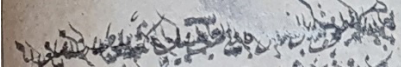

Fal-nâme (Kayıt Numarası: 250)

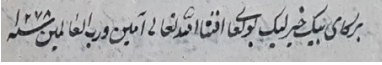
Dış ölçüleri 25,6 x 15,7 cm. İç ölçüleri 17,2 x 9 cm.

Yazma toplam 5 varaktan oluşan küçük bir eserdir. İlk iki varakta 16 satır, diğerlerinde 13 satır bulunmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, rüya yorumlarını konu edinen bir fal kitabıdır. Yazmanın baş kısımları yıpranmış, bu nedenle yeniden boyanmıştır. Bu durum okumayı güçleştirmektedir. Yazma Hicri 1278 yılında yazılmış veya istinsah edilmiştir. Müellifi/müstensihi belli değildir.

Başı:

Sonu:

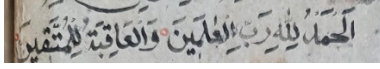

Hadisler (Kayıt Numarası: 201, Eski Kayıt Numarası: 564-38)

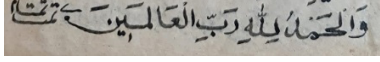
Dış ölçüleri 21 x 14 cm. İç ölçüleri 15,5 x 9 cm.

Yazmanın ilk sayfasındaki bilgilere göre Celil ibn Mevlana Muhammed İbrahim tarafından Arapçadan çevrilen hadisleri içeren bir yazmadır. Yazmanın kaleme alındığı tarih belli değildir. Yazma toplam 72 varaktır. Her varakta 13 veya 15 satır bulunmaktadır. Nesih hatla kaleme alınan yazmada bölüm başları gibi bazı yerlerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

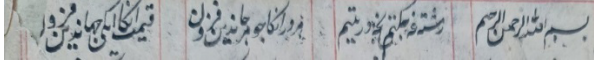

Hamse-i Nevâi (Kayıt Numarası: 332)

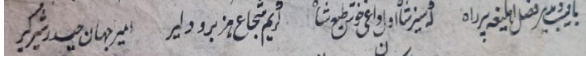
Dış ölçüleri 28,5 x 18,3 cm. İç ölçüleri 21 x 13,2 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâi'nin mesnevilerinin bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Yazmada yer alan mesneviler şunlardır: 1. *Hayretü'l-Ebrâr* (1-70. varaklar arası), 2. *Ferhad ü Şirîn* (71-164. varaklar arası), 3. *Leylâ vü Mecnûn* (165-219. varaklar arası), 4. *Sedd-i İskenderî* (220-331. varaklar arası). Nevâi'nin *Seb'a-i Seyyâre* adlı mesnevisinin ise sadece başlığı yazılmakla birlikte yazmada bu mesnevi yer almamaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 331 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 veya 17 satır bulunmaktadır. Eserin metni 4 sütun halinde yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belirtilmeyen yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

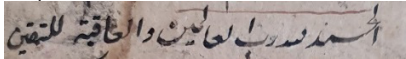

Hikâyat-ı Hatımtay (Kayıt Numarası: 52, Eski Kayıt Numarası: 2345-38)

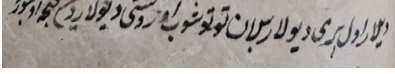
Dış ölçüleri 24,2 x 15,8 cm. İç ölçüleri 15,5 x 7,5 cm.

Doğu toplumlarının folklorunda cömertliği ve nezaketi ile yer bulan Hatımtay Comart'ın hikâyesi bu el yazmasına konu olmuştur. Yazmanın kapağına kurşun kalemle Rusça “исторические рассказы: Хатымтай. На узбекском языке” [Özbek dilinde tarihî hikâyeler: Hatımtay] ibaresi not düşülmüştür. Hacimli bir yazmadır. Yazmanın ilk yedi varağında mürekkep akması nedeniyle tahribat bulunmaktadır. Söz konusu tahribat orta kısımlarda da devam etmektedir. Sonradan tamir edildiği anlaşılan yazmanın ilk 80 varağında 11 satır, sonraki bölümlerinde ise 13 satır bulunmaktadır. Yazma toplam 260 varaktan oluşmaktadır. Nestalik hat ile kaleme alınan yazmada 100. varaktan sonra yeni bir bölüm başlamaktadır. Bu bölüm eksiktir. Sonndan eksik olan yazmanın müellifi/müstensihî ve tarihi belli değildir.

Başı:

Sonu:

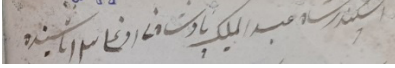

Hikâyat-ı İskender Şah (Kayıt Numarası: 143)

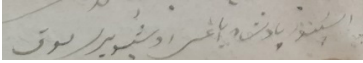
Dış ölçüleri 18 x 11,5 cm. İç ölçüleri 15 x 10,5 cm.

Yazma Büyük İskender'in hikâyesini ihtiva etmektedir. Manzum mensur karışık bir eserdir. Toplam 30 varaktan oluşan yazmada mensur kısımlar 8 satır, manzum kısımlar ise 9 veya 10 satırdır. Yazmada açık renk bir mürekkep kullanılmıştır. Eser, Molla Behram Taşkendi tarafından kaleme alınmış veya istinsah edilmiştir. Nestalik-şikeste hatla kaleme alınan yazmanın yazılış tarihi belli değildir; ancak kullanılan kâğıt türüne bakılacak olursa 19. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği söylenebilir. Yazmanın dış kapağının sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Başı:

Sonu:

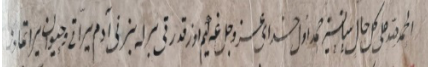

Kısasü'l-Enbiya (Kayıt Numarası: 183)

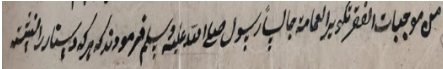
Dış ölçüleri 47,5 x 28,2 cm. İç ölçüleri 36,5 x 20 cm.

Eser, Rabguzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* adlı eserinin geç dönem bir nüshasıdır. Yazma büyük boy bir kâğıda yazılmıştır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 243 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Eserin kapağına yapıştırılmış Rusça notta yazmanın 1861 tarihinde istinsah edilmiş olabileceği bilgisi yer almaktadır. Ancak yazma sondan eksiktir. Bu nedenle eserin müstensihî ve istinsah tarihi hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

Başı:

Sonu:

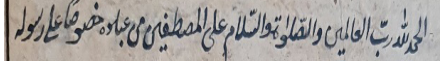

Kitâb-ı ‘ilm-i Tıp (Kayıt Numarası: 309)

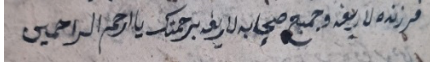
Dış ölçüleri 27,2 x 18,2 cm. İç ölçüleri 18,5 x 11,5 cm.

Çağatay Türkçesi sahasında kaleme alınmış tıp metinlerinin sayısının az olduğu bilinmektedir.⁴ Eldeki bu yazma da Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış nadir sayıdaki tıp metinlerinden biridir. Nestalik hatla yazılmış, toplam 238 varaktan oluşan bu hacimli yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yazmada bölüm başlarıyla bazı kısımlarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazıldığı tarih ile müellifi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır.

Başı:

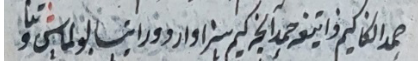
Sonu:

Mahbûbu'l-Kulûb (Kayıt Numarası: 251, Eski Kayıt Numarası: 3592-41)

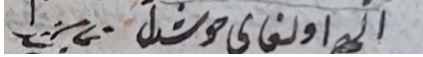
Dış ölçüleri 24 x 15,3 cm. İç ölçüleri 17,5 x 8,2 cm.

Eser, Ali Şir Nevâî tarafından 1500/1501 yılında kaleme alınan siyasetname türü bir eserdir. Nevâî'nin yazdığı son eseridir. Eserin altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere birçok yazma nüshası bilinmektedir. Eser üzerine Kargı Ölmez tarafından yapılan doktora çalışmasında *Mahbûbu'l-Kulûb*'un 26 nüshasının tespit edilebildiği görülmektedir. Bu nüshalar içerisinde en eskisi 1554 yılında istinsah edilen Bibliothèque Nationale de France'de 747 numarada kayıtlı nüshadır.⁵ Kazakistan Milli Kütüphanesi Nadir ve Yazma Eserler Bölümünde 251 numarada kayıtlı olan bu yazma ise *Mahbûbu'l-Kulûb*'ün müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan başka bir nüshasıdır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 125 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır.

Başı:

Sonu:

4 Çağatay Türkçesiyle yazılmış tıp metinleriyle ilgili geniş bilgi için bk. László Károly, "A Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine", *Orvostörténeti Közlemények Communicationes de historia artis medicinae* içinde (Budapest, 2006), 51-61.; László Károly, "Türkçe Yazılmış İslam Tıp Eserlerindeki Şifalı Dualar", *Turkology and Linguistics Éva Ágnes Csátó Festschrift* içinde (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014), 279-290 ve İdris Nebi Uysal, "Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabibçılık", *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler* içinde (Ankara: Detay Yayıncılık, 2020), 375-392.

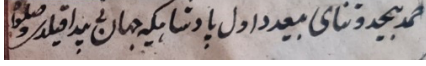
5 Zühal Kargı Ölmez, *Mahbûbu'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993), 9.

Melike Kitabı (Kayıt Numarası: 43, Eski Kayıt Numarası: 3542-41)

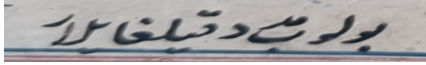
Dış ölçüleri 25 x 15,6 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

Yazmanın başında Arap harfleriyle *Melike Kitabı* şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Müellifi veya müstensihî belli değildir. Nestalik hatla kaleme alınan ve 70 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma Hicri 1269 tarihinde yazılmış veya istinsah edilmiştir.

Baş:

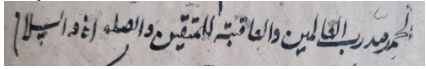
Sonu:

Rahatü'l-Kulûb (Kayıt Numarası: 282, Eski Kayıt Numarası: 756-38)

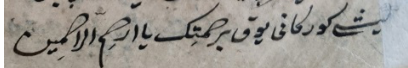
Dış ölçüleri 26,6 x 15,8 cm. İç ölçüleri 19 x 10 cm.

Eser, “Kalplerin Huzuru” anlamına gelen *Rahatü'l-Kulûb* adlı eserin Çağatayca bir nüshasıdır. Yazma, dinî ve felsefî öyküler, Hz. Peygamberin hadisleri ve meşhur bilgelerin öğütlerinden oluşan bir eserdir.⁶ Nestalik hatla yazılan ve 76 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma, Sultan Hoca Mahdum Veli tarafından Buhara’da istinsah edilmiştir; ancak ne zaman istinsah edildiği belirtilmemiştir. Yazmanın bazı kısımlarında mavi mürekkep kullanılmıştır. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Baş:

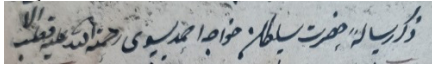
Sonu:

Risâle-i Hazret-i Sultan (Kayıt Numarası: 335, Eski Kayıt Numarası: 1622-38)

Dış ölçüleri 25,5 x 15,3 cm. İç ölçüleri 17,5 x 11 cm.

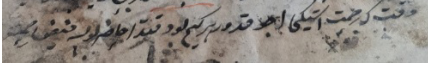
Yazma, Hoca Ahmet Yesevî’nin kurduğu Yesevîlik tarikatının kurallarını konu edinmektedir. Nestalik hatla yazılan ve 88 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır yer almaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından yazıldığı veya istinsah edildiği belli değildir. Yazmanın bazı bölümlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Baş:

6 Kasımcı Sadıkov, “Râhatü'l-Kulûb Kitabı Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies* 3/2 (2019), 409-432.

Sonu:

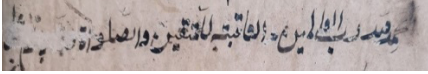

Şah-ı Merdan Kıssası (Kayıt Numarası: 327, Eski Kayıt Numarası: 3749-41)

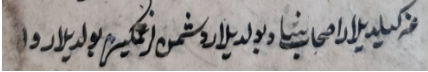
Dış ölçüleri 26,5 x 15,5 cm. İç ölçüleri 19 x 10 cm.

Yazma, mensur bir cenknamedir. Yazmanın ilk 8 varlığında yapışıklıklar mevcuttur; bu nedenle son satırları okunamaz durumdadır. Nestalik hatla yazılan ve 86 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın bazı bölümlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazmanın kim tarafından ve ne zaman yazıldığı veya istinsah edildiği belirtilmemiştir.

Başı:

Sonu:

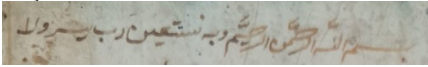

Şerh-i Sebâtü'l-Âcizîn (Kayıt Numarası: 69, Eski Kayıt Numarası: 1489-30)

Dış ölçüleri 20,7 x 15,5 cm. İç ölçüleri 15,4 x 8,5 cm.

Eser, Sûfî Allahyâr'ın *Sebâtü'l-Âcizîn* adlı dinî tasavvufî mesnevisinin şerhidir. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan akaid, ahlâk ve tasavvufla ilgili bu eser, Tatar âlimi Taceddin Yalçıgül tarafından *Risâle-i 'Azîze Şerh-i Sebâtü'l-Âcizîn* adıyla 1807'de Kazan'da şerh edilmiştir.⁷ Eldeki bu yazma ise 28 Ekim 1845 tarihinde Hasan ed-din ibn Molla Bayezid tarafından istinsah edilmiştir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 365 varaktan oluşan eserin her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmanın tamir edildiği ve elden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Başı:

Sonu:

Tarih-i Nesebnâme (Kayıt Numarası: 144)

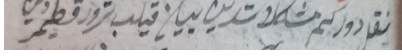
Dış ölçüleri 21 x 13,8 cm. İç ölçüleri 16 x 8 cm.

Yazma baş kısımlardan eksiktir. Bu nedenle eserin tam adı gösterilmemiştir. Yazma, “Tarih-i Nesebnâme fasl-ı Özbeki turur” başlıklı bölümle başlamaktadır. Bu bölümde Özbek

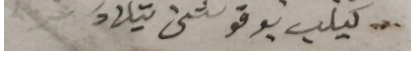
7 A. Deniz Abik, “Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i 'Azîze”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2007), 28-44.

şeceresi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 18 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmada yer yer manzum bölümler de yer almaktadır. Eserin müellifi ve yazıldığı tarih belli değildir.

Başı:

Sonu:

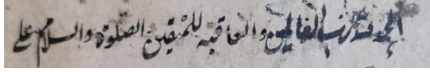

Umdetü'l-İslâm (Kayıt Numarası: 114, Eski Kayıt Numarası: 3739-41)

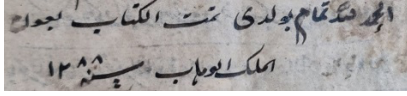
Dış ölçüleri 25,5 x 15 cm. İç ölçüleri 18 x 8,2 cm.

Yazma, İslam dininin kaidelerini konu edinen bir eserdir. Nestalik hatla kaleme alınan ve 137 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 11 satır bulunmaktadır. Hicri 1288 tarihli yazmanın son varağında eserin orijinalinin Farsça olduğu, ismi belirtilmeyen bir mütercim tarafından Türk diline çevrildiği kaydı yer almaktadır. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

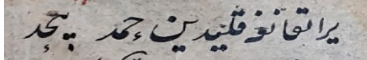

Yûsuf u Züleyhâ (Kayıt Numarası: 60, Eski Kayıt Numarası: 1245-37)

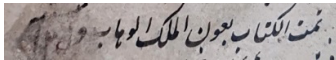
Dış ölçüleri 25,3 x 16,3 cm. İç ölçüleri 15 x 8 cm.

Kuran'da geçen Yusuf kıssasına dayanılarak kaleme alınan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi Türk edebiyatının en çok okunan mesnevilerindendir. Türk edebiyatı tarihinde 13. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan bu mesnevi, 19. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin müstensihî belli olmayan bu nüshası, Hicri 1259 yılında tamamlanmıştır. Toplam 157 varaktan oluşan yazmanın her varağında 15 satır bulunmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan ve sonradan tamir edildiği anlaşılan yazmanın bazı beyitlerinde kırmızı renk mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

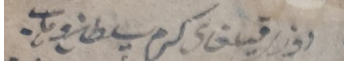

Zarkum Kıssası (Kayıt Numarası: 283, Eski Kayıt Numarası: 2813-38)

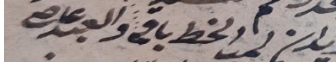
Dış ölçüleri 19,6 x 12,7 cm. İç ölçüleri 15 x 9 cm.

Eserde Hz. Peygamber zamanında Müslümanlar ile putperestler arasındaki mücadeleler konu edinilmiş ve Hz. Ali'nin kahramanlıkları ön plana çıkarılmıştır. Cenname türünde ve manzum biçimde kaleme alınan bu yazmanın baş tarafı eksiktir. Yazmanın dış kapağının sonradan eklendiği ve metnin tamir edildiği anlaşılmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 56 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır yer almaktadır. Yazma, Molla Mûsa tarafından Hicri 1307 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın sonunda metinden ayrı iki adet gazel bulunmaktadır.

Başı:

Sonu:

Sonuç

Çağatay Türkçesi, Türkistan coğrafyasında 19. yüzyıl sonlarına değin yazı dili olarak kullanılmıştır. Literatürde “Doğu Türkçesi” olarak da adlandırılan bu yazı dili ile klasik bir edebiyat vücuda getirilmiştir. Çağatay Türkçesinin özellikle son dönemine ait eserler Türkiye kütüphanelerinde yok denecek kadar azdır. Türkistan coğrafyasındaki kütüphaneler ise bu dönem eserleri açısından zengin sayılabilecek niteliktedir. Son dönem Çağatayca yazma eserleri barındıran kütüphanelerden biri de Kazakistan Millî Kütüphanesidir. Ne var ki Kazakistan Millî Kütüphanesinin Çağatayca el yazması eserleri ihtiva eden bilimsel bir kataloğu bulunmamaktadır. Kütüphanede dili Çağatayca olan 30 adet yazma tespit edilmiş ve bu yazmaların katalog bilgileri bu çalışmada verilmeye çalışılmıştır. Kütüphane envanterine kayıtlı bütün yazma eserler gözden geçirildiğinde bu sayının artması muhtemeldir. Dolayısıyla Kazakistan Millî Kütüphanesindeki yazmaların toplu kataloğunun bir an önce hazırlanması gerekmektedir. Buna ek olarak yazmaların dijitalleştirilmesi konusu da gündeme alınmalıdır. Yazma eserler ortaya konuldukları dönemin bilim ve sanat anlayışını yansıtan birincil kaynaklar oldukları için sadece korundukları kütüphanenin raflarında durmamalı, uluslararası bilim çevrelerinin de istifadesine sunulmalıdır. Bunun en uygun yolu da dijitalleştirmedir. Dijitalleştirilen eserler çevrim içi ortamda kullanıma açılmalıdır. Bu makalenin ileride yapılacak olan katalog çalışmasına bir zemin hazırlaması ve yol göstermesi amaçlanmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Abık, A. Deniz. “Sebâtü’l-Âcizîn’in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i ‘Azîze”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2007): 28-44.

Altayev, A. Ş. және Şaymerdenova, B. Ş. *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasının Tarihi (1991-2011) II. Tom*. Almatı: Öner Baspası, 2011.

Kabadayı, Osman ve Shadkam, Zubaida. *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu*. Almatı: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2021.

Kargı Ölmez, Zühal. *Mahbûbü’l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993.

Károly, László. “A Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine”, *Orvostörténeti Közlemények Communicationes de historia artis medicinae*, içinde, 51-61. Budapest, 2006.

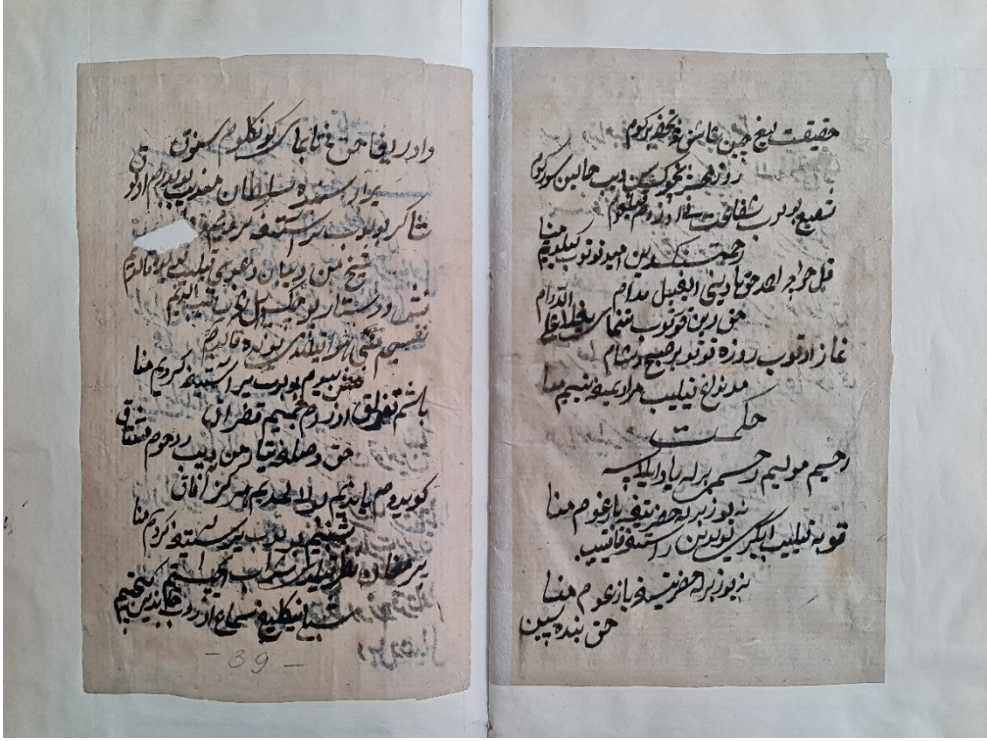
Károly, László. “Türkçe Yazılmış İslam Tıp Eserlerindeki Şifalı Dualar”, *Turkology and Linguistics Éva Ágnes Csátó Festschrift* (Edited by Nurettin Demir, Birsell Karakoç, Astrid Menz) içinde, 279-290. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014.

Qasımjanova, K. T. және İsmailov, E. *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasının Tarihi (1931-1990) I. Tom*. Almatı: Öner Baspası, 2011.

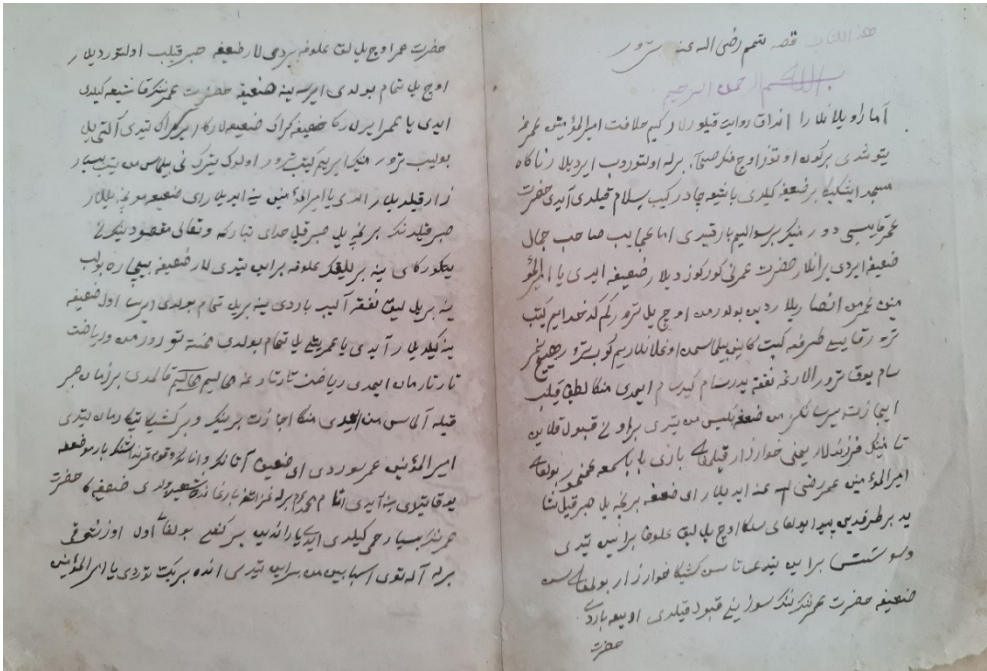
Sadikov, Kasımcıan. “Râhatü’l-Kulûb Kitabı Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies* 3/2 (2019): 409-432.

Uysal, İdris Nebi. “Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabibçılık”, *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler*. (Editör Meryem Arslan) içinde, 375-392. Ankara: Detay Yayıncılık, 2020.

Resimler

Resim 1: 196 numaralı Divân-ı Hikmet'ten bir kesit

Resim 2: 170 numaralı yazmanın ilk varacağı